

УДК: 821.163.41.09-1 Настасијевић М.

ИД: 195294476

Оригинални научни рад

АСС. МР АЛЕКСАНДРА С. КОСТИЋ ТМУШИЋ¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Филозофски факултет, Катедра за српску књижевност и језик

АСС. МР ЈЕЛЕНА Д. МИХАЈЛОВИЋ²

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Филозофски факултет, Катедра за српски језик и књижевност

ХРИШЋАНСКА МИСАО У ПОЕЗИЈИ МОМЧИЛА НАСТАСИЈЕВИЋА

Сажетак. У овом раду се разматра и проналази хришћанска, религиозна мисао једног од највећих песника српске књижевности, Момчила Настасијевића. Наш песник се појавио, развио и умро у раздобљу између два рата. Његова поезија настаје у процесу прожимања и уткивања духа у природу ствари. Ово је схватање поезије као медија којим се допире до основа бића; међутим, управо то одређује Настасијевића као метафизичког песника.

Кључне речи: поезија, хришћанска мисао, лепота, душа, тело.

Подаци о животу Момчила Настасијевића, овог заистину необичног и неоспорно великог писца, не могу нам рећи много ни о изворима његовог дела, ни о обележјима једног раздобља. Његов живот је прича о самоћи, стваралачкој и јавној и најинтимнијој, слично другим самоћама, а не временима, прошлим и будућим. Његова књижевна биографија, „пут до уочавања, при-

¹ aktmusic@verat.net

² drjazajelena.m@open.telekom.rs

знања, до значаја, опет нам не говори о времену, на које није успео да остави снажнији утицај” (Филиповић, Мијушковић, 1975: стр. 431).

Под Рудником, у Горњем Милановцу, рођен је песник 1894. године. Рођен је у неимарској породици, пореклом из Охрида, међу бројном браћом и сестрама. Основну школу и гимназију учио је у Горњем Милановцу, затим Чачку, да би завршио у Београду, где наставља да студира Француски језик и књижевност. По завршетку студија ради као гимназијски професор, и на том послу остаје до смрти.

Са објављивањем својих дела почиње касније него његови генерацијски другови, и то иде тешко. Док Растко Петровић, Црњански, Драинац, Десанка Максимовић, Винавер, објављују књигу за књигом, одмах после рата, Момчило Настасијевић пише споро, развија се, мења своју песничку фактуру, експериментише у драми, у прози и у стиху, пише есеје о литератури и о уметности, више за себе него за друге. По одсуствовању из јавног живота, по непродорности заслужује да се на њега примени наслов његовог ненаписаног романа „Пустињак у граду”.

С. Б. Цвијановић објављује 1927. његову музичку драму „Међулушко благо” и приповетку „Из тамног вилајета”. Због концизности и језичке бравурозности израза, Настасијевић је писац који споро продире међу читаоце. Цене га и поклањају му пажњу његови пријатељи, и неки луцидни и смели критичарски духови, каква је била Исидора Секулић. Са годинама се усамљује све више; „наилазе и окружују га млади пријатељи, његови ученици, који у књижевном свету немају још никаквог утицаја” (Филиповић, Мијушковић, 1975: стр. 431).

Године 1932. објављује своју прву песничку збирку „Пет лирских кругова”, која такође одјекује само у уским круговима. У антологијама поезије тога времена заступљен је обично са по једном песмом, и то бираном искључиво по критеријуму једноставног израза. Аматерска друштва изводе његове драмске радове „Недозвани” и „Господар – Младенова кћи”. Крхке грађе, касније болестан од туберкулозе, Настасијевић умире 1938. године у четрдесет и четвртој години живота. Годину дана касније његови пријатељи, уз помоћ сакупљених прилога, издају његова целокупна дела у девет књига. То су: „Песме”, „Ране песме и варијанте”, „Хроника моје вароши”, „Из тамног вилајета”, „Ране приче”; драме „Код вечите слаvine”, „Господар – Младенова кћи”, „Недозвани”; музичке драме „Ђурађ Бранковић”, „Међулушко благо”; „Мисли”, „Есеји”. Ни ово издање није афирмисало Момчила Настасијевића у широј јавности.

После 1951. године, код нас поново почиње да се говори о Момчилу Настасијевићу у различитим контекстима. Чини нам се тек када је дошао тренутак да се период између два рата боље упозна; Борисав Михајловић га уноси

обилно у „Антологију српских песника између два рата”, а колекција „Српска књижевност у сто књига” објављује избор његових дела већ у својим првим колима. Зоран Мишић даје му истакнуто место у својој „Антологији српске поезије”, а Просвета објављује његову сабрану поезију у редакцији Васка Попе.

Момчило Настасијевић је песник који се појавио, развио и умро у раздобљу између два рата. Подсећање на тај период мало нам помаже да одредимо његов уметнички профил; он је несводљив на основна идејна кретања, као што је уопште сводљив на примере из светске поезије, раније и касније. Чак се други балкански истовременици лакше пореде са истовременим или претходним покретима у европској поезији него Настасијевић. С друге стране, он веома много значи за разумевање и рашчлањивање тог периода у коме се уобличио, но чији печат није понео. Период наше поезије између два рата није пребогат великим песницима и, по нашем скромном мишљењу, Настасијевићу несумњиво припада водеће место. Али тај период је богатији од свих претходних бројношћу песничких струја које се у њему могу издвојити. У том раздобљу од двадесет година настала су богата расуђивања, мешања утицаја, прескакања и престојања, враћања уназад, укрштања и раздвајања. Док су ранији покретачки антагонизми у историји наше поезије били по правилу двојни, између два рата они су постали многобројни, уситњени, распарчани. У том периоду срећемо и опадање писмености и поштовања за песничку реч, и крупан корак у развоју културне свести и културне упућености – нови вал примитивизма, и домете високе уметничке утанчаности. Сам појам „модерног” рашчлањује се и по генерацијама и по личностима. Ту је модернизам Станислава Винавера и Тодора Манојловића, затим модернистичка притока Душана Васиљева и Милоша Црњанског, ентузијастички и грлати замах Растка Петровића, Рада Драинца, Ристе Ратковића, ту је традиционалистичка поезија Десанке Максимовић, Велимира Живојиновића – Massuke, класицизам Анице Савић-Ребац, радикални захват надреалистичког покрета, који је у свом крилу имао различите гласове као нпр. Оскара Давича и Милана Дединца; срећемо политичку прагматичност социјалне поезије, рационализам Вељка Петровића.

Ова атмосфера узбурканих настојања и пољуљаних гледишта утицала је на Момчила Настасијевића, изазивајући у њему жељу да у поезији испостави битне вредности песничког доживљаја, да у језику поново разгрне његове најсигурније и неискоришћене одсјаје.

Међутим, то није било лако. Његова судбина се од 1915. разликује од судбина његових вршњака, бар оних који су између два рата постали значајни писци. Готово сви они су са српском војском прешли Албанију, а одатле отишли у савезничке земље да наставе школовање. Винавер, Р. Петровић, Д. Матић, Р. Драинац, А. Вучо, М. Ристић, М. Дединац, имали су такву судбину.

Њима је рат омогућио да изблиза упознају страну културу. Рат није сасвим прекинуо развој ни оних српских међуратних писаца који су дотле живели у Аустроугарској: Андрића и Црњанског. И они су живели у ратом захваћеној, али слободној земљи, у којој су универзитети радили, часописи се штампали, књиге објављивале. Настасијевића судбина била је у основи другачија: он се са српском војском повлачио све до Косовске Митровице, па пошто је његова станица била расформирана, после месец дана лутања вратио се у Горњи Милановац. У овој паланци је провео три године: као талац, у притвору и слободан.

Од 32 међуратна писца, колико их је наведено у зборнику Светлане Велмар-Јанковић „Књижевност између два рата”, М. Настасијевић спада међу оних неколико који се нису школовали у иностранству; ако се узму они најзначајнији, он је буквално једини.

Настасијевићеви рани списи не показују само пут до његове стваралачке зрелости. Јер тај је пут у односу на његове вршњаке био необично дуг и изузетан: спољне околности наметнуле су му дужу и посебнију одисеју него његовим књижевним вршњацима. Кад је почео да пише своје ране списе, земља је још увек била слободна. У тадашњој српској литератури доминирала је генерација писаца тзв. Српске модерне са Богданом Поповићем, Скерлићем, Ракићем и Дучићем као најзначајнијим представницима. Кад се после рата поново вратио у Београд, у српској литератури већ је превладавао нови дух – дух модернизма његових вршњака, Црњанског, Винавера, Андрића... Тај преокрет није се десио у Србији, већ негде у свету где су се ти његови вршњаци налазили. Он, у својој изолованости, издвојен од свих литерарних збивања, своју књижевну драму проживљавао је сам. Његови рани списи су и документи о његовом путу ка зрелости, али и о драми те изолације.

Настасијевић је огроман рад уложио док је стигао до својих „Лирских кругова” и док је био задовољан њима. Иза невеликог броја његових песама стоје сандуци пуни хартије исписане стиховима, у којима је испробавао сва могућа сазвучја међу речима нашег језика, све преливе смисла и различитих односа вербалних знакова. Његова концизност, та особеност његовог песничког идиома, није производ никакве ћудљивости или произвољности, она је израз настао у дугачком процесу мартирске борбе баш против оних мана у које упадају они који поезију пишу олако. А мода „лакоће” у писању стихова, неодговорности и импровизације настала је, или се поновила, у периоду између два рата.

Настасијевићев став према песничком изразу, његов лични законик песничког савршенства, представља до последњих граница доведене принципе симболистичке поетике. Он је узимао реч као чаролију звука и ритма и испитивао каква се све дејства из ње могу добити. Али он није хтео да магијом

речи оствари поезију „празног” као Маларме; њему је поезија била истоветна са пресудним у најчистијим треперењима онога што је сам звао људском душом. Ипак не добијамо много ако га сврстамо међу симболисте, јер је та књижевна школа у тренутку расцвета Настасијевићеве поезије већ увелико силазила са књижевне позорнице у целом свету. Настасијевић је ученик симболиста, али је он и сувише припадао себи, оригиналности свога талента и својих проналазака да бисмо га сврставали под наслове песничких школа. Он је више зачетник, него довршилац извесних струја у нашој поезији.

У оквиру писања Момчила Настасијевића, које обухвата скоро све књижевне радове, поезија је несумњиво најважнији и средишњи део. Настасијевић је песник пре и изнад свега. Али нову књижевну мисао коју је он доносио настојао је да примени и у другим областима. Можда у томе има нечег карактеристично нашег; осећајући да не може одмах да образује читаву књижевну школу или покрет, он је, у својој усамљености решио да буде и учитељ и следбеник. Покрећући нешто што је њему морало изгледати као читав књижевни препород, он је поверовао и да га сам може и мора остварити. Он је у својим песмама и најдаље и најдоследније спровео своје принципе, у драмама, причама и есејима, он их је применио и објашњавао. У песмама је био учитељ, у причама и драмама био је свој сопствени ученик. Његова мисао је сведена на суштине у његовој поезији; ко је разумео његове песме, може бити сигуран да ће разумети целог Настасијевића.

Мало је код нас песника преданих миту и умећу поетског; није много оних који су тако егзалтирано и одсутно живели за песниковане и придавали му судбинско значење као Момчило Настасијевић.

Његова мистика, несумњиво, јесте мистика коју је тражила његова усамљеност, у којој је он тежио апсолутном јединству са светом, једноме монотеизму који би све повезивао, не само човека и ствари, биље и животиње, него и логично и алогично, реч и њену мелодију; убеђен да је лакоћа једна велика лаж свуда, а не само у песничком доживљају и изразу, и да се стварна мисао може постићи само болом.

Ако није био „ортодоксан, Настасијевић је био верник, и проповедник поезије као религије која постојању даје смисао” (Момчило Настасијевић, (приредио М. Первић), 1963: стр. 9).

ТРАГАЊЕ ЗА ЛЕПОТОМ

Благе и добростиве нарави, Настасијевић се пре свега стварао за лични унутарњи живот; све што је било изван њега, па ипак некако повезано са њим, посредовало је интензивирању и осложавању његовог микрокосмоса. Стање непресушне радозналости за покрет и мену у природи одржава песника у по-

дигнутом духовном расположењу, у екстази у којој завичајно дише, заснива и почиње своју песму. Његов живот је велики знак питања постављен рођењем, а завршен смрћу. И као што упитник, да би био то што јесте, никада не остаје без тачке која му даје коначну форму, ни живот Настасијевић није видео без смрти; у његовом случају они су одувек били заједно: живот као линија и смрт као тачка. О томе сам Настасијевић вели:

„Та веровали или не веровали у страшни суд, смрћу ће га несумњиво сваки од нас доживети.”

А зашто? Зато што ће на њему сви изићи пред Христа, сви ће се срести са Богочовеком. А то је вера песникова. Вера у васкрсење.

Његова поезија је покушај надилажења и исцрпљивања тог мистерија. Требало је наћи начин да се живот ослободи фаталне прожетости смрћу, домоћи се чудотворног камена, енергије или светлости који би успоставили нови ред у хијерархију у којој смрт не би била краљица живота.

Тренутак живота и тренутак смрти, које је Настасијевић тако приближио, отворили су један другом очи; сенка смрти је осветлила тајну живљења, а блесак живота таму смрти. Поглед ове поезије двојан је на исти начин: искуство живота из једног извора прати и сустиже слутња смрти из другог. Тачка њиховог додира „отвара девичанско врело Настасијевићевој поезији” (Момчило Настасијевић, (приредио М. Первић), 1963: стр. 9).

Настасијевићева поезија настаје у процесу прожимања и уткивања духа у природу ствари. Ово је схватање поезије као медија којим се допире до основа бића; што одређује Настасијевића као метафизичког песника.

У трагању за истином и лепотом постојања, тј. осећањем јединства, дух се пробија кроз стварност и постепено се, преко чулног, интелектуалног, психолошког сазнања, пење до органског.

Како надстварност, у Настасијевићевом поетском систему, открива, обухвата и надилази стварност, може се рећи да је стварност једна и недељива. Надстварност је само дубоко и аутентично схваћена стварност, њена духовна синтеза.

Да би овај процес есенцијације био могућ, потребно је наћи и поставити начело унутарњег обједињавања. Настасијевић је то начело, по свом признању, налазио у Богу, а то је вечна Лепота и слутња у њој. Лепота је његов златни мост између стварности и надстварности, видљивог и невидљивог, коначног и бесконачног; она лежи у најинтимнијој природи свега и жеља за њом отворила му је врата кроз која иначе никад не би прошао. Његов циљ је у свету наћи себе, „свему се саопштити, до заборав свог извора, до расплинућа твари у истоветност бивања” (Момчило Настасијевић, (приредио М. Первић), 1963: стр. 21). Стога његова поезија има циљ да буде пут ка песниковом налажењу себе у сржи света. Под њеном светлошћу он се пробијао кроз „тамну и

густу материју” и отклањао из ње све нечисто и неутрално. У њој је Настасијевић покушао да укине све привиде и постави сопствену егзистенцију на чистину. Штавише, она је требало да буде његово аутентично Ја. Уметност је за Настасијевића опкољена ореолом посвећености и магије из које се родила; она је неприкосновена, до краја нерастворљива и недоступна поимању. У својој бити, она је религија, и као свака религија, може се осетити, може се бити свестан осећања која изазива, али се не може до краја рационално схватити.

Поезија је као „опојно пиће” којим се човек, као верник божанством, доводи у непосредан додир са својим језгром. Етика уметности није у спасу који нуде њена начела, она покреће унутарње силе човекове које ће се за његову етику саме постарати. Лепота једне ствари, каже Настасијевић, тајна је те ствари. Поезија је прво живљење, а затим и просуђивање живота.

Настасијевић, како је већ примећено, у свом пореклу носи истанчан смисао за мелодију, за „лаки трептај речи” и сав се, аскетски и сладострасно, у исти мах, предаје језику. Најпре „у малој лирској теми пасторалне љубави, фруле, уранка, белине коју је транспоновао као народну лирику, вез, шареницу, затим све дубље у ткиво мисли” (Српски песници између два рата, Антологија, 1956: стр. 221). Религиозном православном инспирацијом, апокалиптичном темом певао је своју „осаму на тргу”, далек од људи, друштва и друштвених проблема.

Знао је да човек живећи у својој сопственој мелодији уопште је и не осећа, није је свестан. Тек као странци, ми заскочимо неку туђу мелодију; ми приметимо целим бићем да се разликује од наше. Настасијевић је тражио и налазио мелодију. Постигавши је, он се није хтео растајати од ње, толико му је била драгоцену. И као што је тражио мелодију језика, тако је слутио и мелодију предела, па и појединачног бића и појединачне ситуације. Слутња о некој мелодији је путоказ. И најзад излазимо на прави пут.

Позивао је на повратак родној мелодији, понављао, са призвуком велике оптужбе у гласу, да нам треба великог поста и кајања, тврдио је да је Запад изгубио не само биће, већ да је изгубио и своју распеваност, а да је наш народ још увек распеван па да се, сходно томе, треба само вратити том народу да би се дух вратио тој ведрој, непрекинутој, жуборној распеваности, он је био песник који је први морао о њега да се огреши. Он није могао да пева родном мелодијом, оном којом пева народ на који се позивао у свом крсташком походу на балканско „западњачење”, и губљење племенске душе, из разлога што племе које је он тражио, није изражавало сопствену своју вечност језиком те родне мелодије.

Мелодија је избор једног смисла, његово претпостављање сваком другом смислу; мелодија, ма која и ма каква, увек је претпостављање једног реда ма коме и ма каквом не-реду.

ПЕСНИК ПРАВОСЛАВНЕ ИНСПИРАЦИЈЕ

Настасијевићева поезија даје нам несумњив повод да о њему судимо као о доследном религиозном песнику, тј. као песнику православне религиозне инспирације. Истину за вољу, његов однос према ранијем песничком опусу садржи нешто народне мистике као и „политеистичког наслеђа”, како запажа Ђ. Јанић (1971: стр. 63–74). Према овом сматрању, православно учење о Богу, Који је Љубав, или Реч, Настасијевић је претворио у учење о Богу као законодавцу и „регулатору хармоније”. Бог о коме је он говорио, међутим, „изгубио је” нешто од родитељских особина, безмерну љубав, опраштање, и постао је сама Неумитност.

Ово сматрање указује на чињеницу, тј. могућност да се може разбити представа о Настасијевићу као ортодоксном религиозном песнику, песнику који се држи догме или пева из догме. По истраживањима професора Петра Милосављевића, у Настасијевићевом схватању Бога „има такође политеистичког наслеђа, пантеизма и дуализма из народних приповедака, утицаја Библије, али и атеистичке религиозне мисли” (1978: стр. 345). Све до друге његове фазе Бог је схватан као есенција, испољавао се као хармонија или неумитност. Тек у другој фази јављају се знаци заокрета ка хришћанској мисли, а у трећој је главна његова преокупација Христос као остварен интегрални човек и његова „наука”, а не Бог, Творац света. Пут те преоријентације није био једноставно пут прихватања догме, већ много сложенији и драматичнији пут; зависио је од личних, али и од посебних друштвених и културних околности у којима се део наше интелектуалне средине везивао за Достојевског и за њему блиске руске мислиоце.

У свету без Бога, у свету човекове отуђености, који симболизује западна цивилизација, Настасијевић тражи спас за човека и његову културу. Тај спас, готово истовремено, покушава да нађе на различитим странама. С једне стране, за човека пут у спас је пут „Бити Христос”, остварени интегрални човек, који се непротивљењем злу носи с њим. С друге стране, пут у спас представља и уметност сама, али политички и идеолошки дезангажована, деидеологизирана, уметност ради уметности.

Код Настасијевића наилазимо на одређене стилске и језичке, терминолошке разлике у односу на условно названи корпус православне богословске мисли, али је њихово присуство разумљиво и оправдано. Сам његов карактеристичан језик, аскетски уздржан и господствено радостан и богат, у себи носи могућност различитог тумачења и приступа. Када је искуство у питању, онда дилеме нема. Мисао Настасијевића је аутентично хришћанска и то православно хришћанска.

Песникова слика човека је блиска оној коју има свети Иринеј Лионски. Та слика је динамичка. Имамо идеју недовршености. Потребне поновног саздавања, досаздавања. Он то назива „процесом човека ка нечему што се тек има остварити у чисто људско, што је и чистина и пуноћа себе: живо у пуном смислу и телом и духом” (Настасијевић, 1991: стр. 71).

Православна антропологија има своју кључну одлику, поред динамизма и категорију отворености. Човек тек треба да буде довршен. Њему недостаје Дух Свети да га допуни. Пун и прави човек је обожен, или прецизније – охристовљен и ухристовљен човек.

Охристовљење је оцеловљење човека. Настасијевић говори и о томе. Он говори о „повратку целости”, изграђивању у интегрални лик човека. Из чињенице да и даље подвлачи идеју о рађању као стању „извитоперења, неизграђености, ненађености” (1991: стр. 72), јасно је да за њега овај повратак не значи неоплатоничарско и оригенистичко враћање у стање претпатног мировања, него се под изгубљеном целошћу подразумева стање и циљ за који је човек саздан, неостварење изазвано промашајем, грехом.

Занимљиво је пратити његово излагање о претпостојању Христа у твари, о чему сам каже: „Док се није појавио, потајан у свима, тек назру га најбољи у најбољему што у њима засветлуца” (1991: стр. 73). Овде уочавамо паралелу са учењем о логосима твари светог Максима Исповедника као и александријска настојања да се у античкој философији пронађе разлог искупљења, мотив на основу којег би се она прихватила.

Важна је идеја Христа као вододелнице. Христос истински не оставља равнодушним. Тако и Настасијевића. Настасијевић реално осликава драму Христа. Драму вољења мрака више него светлости. Речима песника: „Кад се појавио... (Христос) до у сва срца сазнало се или је прићи му, доживети га свом крвљу, свом душом, или убити га” (1991: стр. 74). Одбијање Христа има своју екстремну, радикалну, фанатичку, религијску ноту: „И заиста, од Христа наовамо, поћи куда било, у шта било, само да се суштински обиђе Он” (1991: стр. 75). Ту своју мисао Настасијевић потом образлаже: „Забасати у посуновраћеност овог или оног убеђења, ове или оне маније, страсти; или скончањем у предосећању ништаваила, у које неминовно води све што није пут истине, грчевито се ухватити за ову или ону мртву формулу разума која, да није давленичка сламка, не би по себи значила ништа; или, расточен изнутра, и у сласти све даљег саморастакања, тим тврђим обручима опасивати се споља, и у томе видети крајњи спас: нека су обручи ту, ма човека и не било” (1991: стр. 75).

Попут неког од великих опитних Отаца, и песник улази у унутрашњи свет душе и открива њене разлоге. Овај пасус нас подсећа на анализе постојеће у „Лествици” светог Јована Лествичника.

Следећи велики допринос Настасијевићеве мисли почива у његовом израчунавању са конвенционалном етиком и афирмисању светојеванђелског принципа – „грешник може бити и често јесте ближи Богу од праведника” (Вукашиновић, 1994: стр. 110). Такво богословље је омогућило Настасијевићу да у смрти не гледа само суочавање са крајњом истином постојања, него и један литургијски чин – исход.

СВЕТИЊА РЕЧИ

Настасијевић је речима приступао као светињи, и настојао је да сваку одмери, докучи, очисти од нагомилане прашине свакодневног брбљања, па је тек онда као ризничар у царску хазну, унесе.

Није ту у питању било само писање, него и говорење: говорио је одмерено, отмено, лагано; и то само када је имао шта да каже. Према учењу Православне цркве, Бог Отац, Духом Светим, и читав свет створио је Својим Словом, Логосом – тј. Својим Сином, Својом Речју. Зато овај наш свет, сав бескрај простора у који улазимо са чуђењем и задивљеношћу, сав логосан нема тварце која у себи носи логосно семе, која није никаква златна реч из које се може прочитати љубав и премудрост Божија. За православне, Истина и Смицао, тј. Логос свега што постоји, није појам, него личност; и то божанска Личност, Друго Лице Свете Тројице, Син Божији. Који је, оваплоћењем од Духа Светога и Марије Дјеве постао и Син Човечији, Богочовек Исус Христос, да би спојио творевину с Творцем и род људски искупио од греха, смрти и ђавола.

Речи су нам дате да бисмо њима дозивали Бога и ближње, а не да бисмо се њима гађали као камењем или их пак употребљавали као тантузе. Настасијевић своју песничку побожност, свештени страх пред светињом речи, исповеда овако: „За стварну реч. За духовно стварну. Јер она се отвара ка духовности... И реч је тада, не да се њоме завара ћутање, не да се јефтино у себи што скупље прода, већ да се кроз њу отвори оно што је најмуклије у бићу, већ да само ћутање говори. Судња ова у мени реч” (Настасијевић, 1991: стр. 75). Судња, коначна, реч-лек и реч-лепота. Незрецива реч. Јер, крајње стварности су незрециве. Бога у Тројици никад не можемо сазнати до краја, у потпуности изрећи шта Он по Својој суштини ЈЕСТЕ: лакше нам је рећи шта Бог није и са чим га не можемо поистоветити. А човек је створен по лику и подобију Божјем. То значи да је и човек – незрецива појава. Човек – највећа тајна самом себи, како би рекао владика Његош.

*У тишини се облачим,
Тајном њроговора њвар.*

(Речи из осаме)

У „Белешкама о неопходности израза” он тврди да сме и може говорити само онај који се жртвује да би исказао неисказиво, да би досегао оно што језик превазилази: „Истина је, дакле, само од оних који би, да се може најрадије ћутали...” (Настасијевић, 1991: стр. 75). Изрицати истину, значи трпети порођајне муке. Борити се са тајном. Волети тајну. Зато Станислав Винавер каже да Настасијевић „има стрпљиву ведрину математичара, који се смеши на људску и љуштуру када ова бунца, да је заробила живу формулу што у њој пева...” (Винавер, 1963: стр. 113).

У речима у камену Настасијевић је јасан:

*Крст на раскршћу
и наука.*

Човек се уласком у свет, обрете на раскршћу вечности. Он није само микрокосмос, „мали Бог у благу”, како казиваше преподобни отац Јустин Ћелијски. У човека гледа све: и биљке, и животиње, и ветрови и мора. И ангели. Све од нас очекује одговор. Звезде не одређују судбину људи, него људи одређују судбину звезда и васионе. Колико нас више прими Христа и Његов Крст, то лакше изабирамо пут на раскршћу.

Песма „Извору”, једна од раних Настасијевићевих песама, спада у најлепше песме српског језика. То је песма о чедној љубави младића према девојци, љубави која је, како би рекао Деспот Стефан Високи, „права и неззорна”. Младић који воли трепери пред својом драгом као пред тајном: он се не усуђује да јој се обрати речима, него поручује преко воде на извору, молећи је да га помене пред њом. Он не гледа девојчине очи, него тражи себе у њеним сновима; он своју сету шаље фрулом, издајући се да ће звук у срцу лепојкином изазвати отклик. У овој песми Настасијевић је исказао и себе и свој народ, онај исти народ коме је идеал била Милица девојка:

*Нији луда, нији одвише мудра,
нији вила да збија облаке,
већ девојка да гледа преда се,*

а чији су младићи,

Сјас момачки, њољед девојачки.

Погледајмо само ликове момака и девојака на нашим крајпуташима: мила чедност, смерна љупкост, румена једрина. Као да су сишли са фресака и као да их је саздала првобитна невиност света, непомраченог људским грехом. Али, Настасијевић није дуго остао при оваквом поимању љубави. За њега је она касније добила и тамнију боју. Године 1935. песник бележи кратко и трпко: „Патња-путеност”. Јер је тешко љубити „право и неззорно”; тешко је „младићству неповредити и девство”. Детаљ из песникове биографије, не-

остварена веза са Даринком, вишеструко је значајан за човека који је покушавао да нађе одговор на питање: како остати чедан у борби са стихијом пале путености, чулности која се разуздала и разбеснела?

*Чедна ми њролеј,
ѡаклени ѡламен навесѡиши,
ѡи, о једина ѡи!*

(Јединој)

Љубав је чедна као пролеће, као твар која није ослепела од блуде, али и пламена као паклена страст. Чулност је стихија која разара:

*Усна кад усну
исѡѡјајући ѡрокази...*

(Јединој)

Страшно је осећање да пољубац преноси губу, да је он као заразна болест. У том је пољупцу у коме је „презреле брескве страст” у исти мах и смрт. Земља тела је пијана од страсти, али се у њој у исти мах копа гроб. Телесна љубав је рођена сестра смрти:

*Кад нељубљено мре
ѡмало је ваздуху на сѡрасѡи...*

(Јединој)

Путеност је трулежна „сабласно мами у таму”. Та и само рађење може бити слепа покорност нагону. Онај који робује природи, утроби својој сестри-ми раку. У песми „Родитељу” ономе који рађа чак се и замера:

*И не као ѡи
сѡрмоглав оѡлођењу
слеѡа на ѡир.*

Замера му се што је плодио, што је учествовао у путеном животу. Настасијевић често пева о мртој драгој; пева о неостваривости везе мушко-женско, која је болна јер представља скрнављење чедности. У песми „Позној” он каже:

За ѡуѡаљ ѡо локва блуда.

И моли драгу:

Просѡи за блуд.

То је један од најчешћих проблема људске греховности: како преобразити своју сексуалност, како је ускладити са љубављу? Бити полно разуздан значи блудничити. Блуд, изворно, значи лутање. Онај који блуднички промашује циљ свог пута: онога кога воли. Јер „бити похотан према вољеном значи

користити га као објекат, као могућност за сопствено иживљавање” (Димитријевић, 1998: стр. 16). А љубав хоће вољеног као апсолутну вредност. Зато се Настасијевић колеба између ватрене чулности у песми „Грозд” и горког кајања због блудног скрнављења вољене која је светиња у песми „Позној”. Зато му се каткад само рађање чини као грех. Телесности се може супротставити сублимисани нагон, који постаје песничко стваралаштво, онај румени траг из песме „Чесми крај пута”. Па и то није решење: како год сублимисан, нагон остаје нагон. Он мучи. „Бол, грех и блуд” („Позној”) нераскидиво су повезани. И зато:

*Љубећи шћа ли ѿо убијам,
шћа ли будим?*

(Траг)

СИЛА ПРЕОБРАЖЕЊА

Код Настасијевића душа и тело су супротстављени као код платоничара. Утроби као родном начелу супротставља се душа као родно начело; љубав према твари и жени у супротности је са одрицањем од твари и жене; „чулност која је стихија и ропство тварноме песник противставља песничко стварање, као сублимацију” (Димитријевић, 1998: стр. 16). Рођење је слепо покораване нагону – треба га се одрећи у име нерођених и у име поезије. Гроб је исходиште телесности, па ипак, ни поезија није решење. Тј.

*Худи свој, ѓосѿо,
на ѿесму ѿрођеравам век.*

(Госпи)

Шта је плод? Самоћа. „Све самљи”, каже Настасијевић у свом болном обраћању госпи.

По учењу Цркве, излаз није у супротстављању душе и тела. Напротив, таква је борба ћорсокак. Не треба уништити, него преобразити и душу и тело. Треба их покорити Богочовеку Христу у Коме је откривена светлост преобразене телесности. То је Настасијевић осетио, и зато је пуни израз његовог доживљаја преобразености „Слово љубве” Светог Стефана Лазаревића које је Момчило Настасијевић лепше од свију препевао на савремени српски језик. У овој посланици љубав је схваћена библијски, светопавловски, као врлина свију врлина, кључ за сваку двор тајне која је присутна у нама и око нас. Дело љубави је „бистроречено и оштро”; она је „миро и роса”. Она је, како рече, Јован Громовник, најмилији Христов ученик, Сами Бог. Њоме наше биће пријања уз божанство и зато треба да буде права и незазорна, чиста и светла. Љубав је сила која превазилази све препреке: ради ње се исушује море и река Јор-

дан. Право сједињење могуће је тек у Христу Исусу, Које слава са Оцем и с Духом Светим... „Најбезбожнија је она радост која другоме причињава бол”, приметио је Настасијевић (Настасијевић, 1991: стр. 77). Да би таква радост, радост себичлука у љубави била избегнута, нужно је надићи сопствену палост и Богом волети људе, уздићи се до белине која није уништење, него преображење твари. Растрзан сопственим сумњама и недоумицама, Настасијевић то решење није могао да испева сам. Зато је из прошлости свог народа призвао светог песника Стефана, сина Лазаревог који је проговорио у Момчилово име.

Да би се човек сјединио с Богом потребно је да се очисти од затеченог грешног Ја, Ја надуведеног од лажи, непотребних жеља, сулудих похлепа. Гвожђе се чисти у огњу, а душа кроз патњу и страдање. Огањ патње сагорева све непотребно и сувишно што се у души рађа од лењости, заборава истине од немара према сопственом спасењу. То је била кључна идеја Достојевског; то је кључна идеја и Настасијевићеве етике. Што је човек дубљи, светији, савршенији, то више страда: не само за себе, него и за друге, за млађу, слабију браћу. Јер, ко није Иван Карамазов да оца убије мишљу, или Димитрије, да га убије жељом, или Раскољников, који у име идеје надчовека диже секиру на старицу, ко је чист и чедан као Аљоша Карамазов, тај је „и лично одговоран уместо њих, јер ближи Богу, баш зато иду другим путем страдања. Страдати колико сви они заједно. Бити Христос” (1991: стр. 77), каже Настасијевић у својим „Белешкама” над делима Достојевског.

И МОЛИТВЕ

Настасијевић је дубоко мисаон и молитвени песник. Снага његове песме често је у зависности од степена молитвености у њој. Поетика поезије овога песника у једном свом делу је и саграђена на поетици молитве. У песми „Молитва” песник каже:

Тихо по муци бродим смерни раб.

Цела „Молитва” је потресна управо због тога што се у њој не тражи олакшање страдања, него, напротив, још веће, још теже страдање. Тражи се и пакао, и болезан, и драча: тражи се црв. Зашто? Зашто ово молити од Небеског Оца? Зато што је дубље дно души но страдању, и реч страдалникова нема дна. Да би се човек ослободио опорине свог тела, он мора да раскочи себе, мора да се преобрази у себе, мора да се преобрази у светлост. На путу ка Богу, ка Истини човек је сам; врло често сам. Други га не схватају, или неће да га схвате. Јер, они „врве у врви”, али не виде своју коб, „коб лобање” („Осама на тргу”): смрт. Након страдања и мука, човек постаје чвршћи, јачи, стуб истини-

тог постојања, по чијој се сенци мере смираји и свитања на тргу. У песми „Јединој” каже се:

*И дубље ли нас нема,
дубље се ошвори сјасење.*

То значи: што се дубље страда, што се више негира лажни склад свог бића са светом, то се открива суштинскија слобода, слобода личности. Док год се даavimo у вртлогу својих свакодневица, нисмо у стању да сагледамо суштину појава. Праведни Јов је правдом заблистао на ђубришту остављен од свију.

Сва историја српског народа коме је Настасијевић припадао суштински, духом и дахом, јесте историја страдања која води у вечност. То је, у ствари, косовско опредељење:

*Земаљско је за малена царство
а небеско увек и довека.*

Сваки косовски витез одлази са свешћу да ће у боју погинути, али да би живео вечно, да би ушао у Царство Правде и Радости, Царство Божије.

Мисао, попут Његошеве мисли: „Нека буде што бити не може”, има и Настасијевић у својој трагедији „Ђурађ Бранковић”. Као што знамо, то је трагедија о последњим данима српске слободе. У њеном првом чину умире лични Стефан Лазаревић, а у последњем његов несрећни наследник Ђурађ Бранковић. Све време над Србијом лебди коб скоре турске најезде, која ће на мачевима разнети српску државу. Тама куља са свију страна, наде као да нема. Па ипак, народ који иде за Христом ту наду не види. Она је у огњу страдалништва које ће очистити. Хор грађана пева:

*И молимо ње, и молимо,
ђројашћу сјаси,
кад није друго сјаса,
казном наградџи за грех.*

(Ђурађ Бранковић)

Велике су ово речи, и тешко нам их је данас схватити кад смо изгубили појам о греху и појам о патњи, која спасава и очишћује. Али, Настасијевић је јасан: грешили смо, одрицали смо се Бога. Грех значи промашај. Ко грешџи, промашџио је Бога и самога себе; одлутао је у пустињу међу привиде и утваре. Зато је потребна пропаст. Кад се сруше дела наших руку, кад изнемогу наше мишице, кад престанемо да се уздамо у идоле свог самољубља, кад схватимо да је ова наша земаљска логика крхка и немоћна – тада ћемо се обратити Богу живоме и истинитоме и Он ће нам помоћи. Ми ћемо пропасти; изгубићемо

спољашњу, државну слободу. Али, ако сачувамо веру, наду и љубав, васкрснуће наше душе. А једног дана васкрснуће и слобода српска. Тај осећај сјајно је изражен у последњим сценама трагедије кад Ђурађ Бранковић са самртне постеље гледа будућност свог народа који васкрсава напојен Христом, предвођен јунацима попут Старине Новака. Залог да ће тако бити је млади Бог Христос, Који се рађа док Ђурађ напушта овај свет. Рађа се да страда на Крсту. Рађа се да Крстом победи. Казна је, бар кад је косовска мисао у питању, награда: њоме се народ уподобио са Христом. А онај који са Христом страда, по речима апостола, са Христом ће и васкрснути.

ЛИТЕРАТУРА

- Српски њесници између два рађа*. Антологија, (саставио Б. Михајловић). Београд: Просвета, 1956.
- Речник књижевних ѡермина*, Београд: Нолит, 1986.
- Момчило Настасијевић*, (приредио М. Первић), Београд: Нолит, 1963.
- БЕРЂАЈЕВ, 1991: Берђајев, Н. (1991). *О човековом ројсћиву и слободи*. Нови Сад: КНС.
- ВИНАВЕР, 1963: Винавер, С. (1963). *Нагђрамајшика*. Београд: Просвета.
- ВУКАШИНОВИЋ, 1994: Вукашиновић, Презвитер, В. (1994). *Лек бесмрћносћи*. Нови Сад: Еколошки покрет града Новог Сада.
- ГАВРИЛОВИЋ, 1972: Гавриловић, З. (1972). *Три јединсћива Момчила Настасијевића*. Београд: Истинословац.
- ГЛУШЧЕВИЋ, 1992: Глушчевић, З. (1992). „Духовна мисао Момчила Настасијевића”. У: *Исћочник* (књ. 3–4; стр. 75–84). Сремски Карловци: Књижевно друштво, Писмо.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, 1998: Димитријевић, В. (1998). *Исћинословац у завичају*. Манастир Тресије.
- ЈАНИЋ, 1971: Јанић, Т. (1971). „Бог у поезији Момчила Настасијевића”. У: *Теолошки ѡгљеди* (књ. 4; стр. 63–74). Београд: Православље.
- ЈЕРОТИЋ, 1984: Јеротић, В. (1984). *Дарови наших рођака*. Београд: Просвета,
- КАЛЕЗИЋ, 1979: Калезић, Д. (1979). „Антропологија филозофије свејединства и библије”. У: *Богословље за годисћије 1975–1979*. Београд: Богословски факултет.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ, 1978: Милосављевић, П. (1978). *Поејшика Момчила Настасијевића*. Нови Сад: Матица Српска.
- МИЛОШЕВИЋ, 1969: Милошевић, Н. (1969). *Белешке о сћрукћиури Настасијевићевог књижевног израза*. Београд: Дело.

- НАЈДАНОВИЋ, 1965: Најдановић, Д. (1965). *Блажени и блаженства*. Минхен: Свечаник.
- НАСТАСИЈЕВИЋ, 1991: Настасијевић, М. (1991). *Есеји, белешке, мисли*. Горњи Милановац: Дечије новине ; Београд: Српска књижевна задруга.
- ПАВЛОВИЋ, 1968: Павловић, др. М. (1968). *Проблеми и принципи стилистике*. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије.
- ПАВЛОВИЋ, 1964: Павловић, М. (1964). *Осам ђесника*. Београд: Просвета,
- ПОПОВИЋ, 1982: Поповић, Ј. (1982). *Досијојевски о Евроји и Словенству*. Ваљево: Манастир Ђелије.
- ПОПОВИЋ, 1993: Поповић, Јустин. (1993). *Светосавље као философија животоа*. Ваљево: Манастир Ђелије.
- СЕКУЛИЋ, 1957: Секулић, И. (1957). *Мир и немир*. Београд: Нолит.
- СОЛОВЈЕВ, 1994: Соловјев, В. (1994). *Духовне основе животоа*. Београд: Логос, Београд: Ортодос.
- ТРИФУНОВИЋ, 1968: Трифуновић, Ђ. (1968). *Момчило Насијасијевић*. Београд.
- ФИЛИПОВИЋ, МИЈУШКОВИЋ, 1975: Филиповић С, Мијушковић, Н. (1975). *Поезија, избори и кришка 2*. Београд: Нова књига.
- ШУРИЋ, 1979: Шурић, М. (1979). *Слика светиа у ђоезији Момчила Насијасијевића*. Београд: Просвета.

Aleksandra S. Kostić Tmušić, Jelena D. Mihajlović

CHRISTIAN THOUGHT IN MOMCILO
NASTASIJEVIC'S POETRY³

Summary

Poetry of Momcilo Nastasijevic gives us undoubted motive to talk about him as a consistent religious poet, a poet of orthodox religious inspiration. He approached towards words as sanctity, he endeavoured to measure each word, reach it, and clean it from accumulated dust of everyday's blather. His attitude towards poetical locution, his personal law of poetical perfection, represents, brought up to the last consequences, principles of symbolist poetics. He thought of words as magic of sound and rhythm and examines all the effects we can get from it. To him, poetry was identical to crucial and the purest flickering of what he called human soul. The thought of our poet come down to essence of his poetry: who has understood his poems, can be sure that will understand Nastasijevic as a poet.

Keywords: poetry, Christian thought, beauty, soul, body.

³Рад је примљен 25. јуна 2012, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 21. новембра 2012.